

*Witold Sadziński**

OD SŁOWNIKA DO LEKSYKONU INFOGRAFIA LEKSYKALNA W SŁOWNIKACH BILINGWALNYCH

Słowniki bilingwalne, abstrahując od fachowych glosariuszy różnego typu, koncentrując się tylko i wyłącznie na podawaniu ekwiwalentów znaczeniowych denotacji i konotacji, powoli odchodzą do lamusa. Takie informacje są dzisiaj już dalece niewystarczające, tym bardziej że szczególnie w dobie stale poszerzających się kontaktów w ramach UE i poza nią, z perspektywą podejmowania pracy zarobkowej lub pobierania nauki za granicą, wzrasta znaczenie informacji interkulturowych oraz szeroko rozumianej pragmatyki językowej. Miejsce przestarzałych słowników zajmują unowocześnione leksykony, których celem jest już nie tylko jak najdokładniejszy opis semantyczny haseł językowych z uwzględnieniem niuansów translatorskich, ale również szeroka gama tzw. aktów mowy przystających do konkretnych sytuacji w obcym środowisku językowym. To również ma na myśli Piotrowski (1994, s. 145), według którego „Słownikowe definicje zawierają bardzo niepełny opis znaczenia-pojęcia, a leksykografowie zdają się polegać na założeniu, że użytkownicy odtworzą znaczenia na podstawie informacji dostarczonych im w definicji. Tego rodzaju założenie jest oczywiście całkowicie usprawiedliwione w przypadku tych, dla których dany język jest językiem ojczystym, jednak oczekuje się, że i nierodzimi użytkownicy słowników będą posiadali tego rodzaju wiedzę, że np. ich kategoryzacja świata będzie taka sama, jak i kategoryzacja leksykografa”. Ideałem były zatem słowniki bilingwalne poszerzone o informacje poszczególnych słowników monolingwalnych, a więc taka sytuacja, „gdyby istniał słownik dwujęzyczny, który by zawierał taką samą ilość informacji, o podobnej jakości, na temat systemu języka, co słowniki jednojęzyczne” (Piotrowski 1994, s. 145). Takie słowniki były wtedy jeszcze sprawą przyszłości.

W nowoczesnych słownikach coraz częściej zaobserwować można nowatorski zabieg leksykograficzny, który łączy elementy czysto leksykalne z szeroko pojętymi informacjami ko(n)tekstualnymi. Chodzi o stosowanie tzw. okienek informacyjnych przy wybranych leksemach, zawierających niezbędne informacje

* Dr Witold Sadziński, Uniwersytet Łódzki, Wydział Filologiczny, Katedra Językoznawstwa Niemieckiego i Stosowanego, 90-236 Łódź, Pomorska 171/173.

przydatne w adekwatnym i skutecznym porozumiewaniu się w języku obcym. Może to dotyczyć np. niemieckich form adresatywnych, w których inaczej niż w języku polskim *Herr / Frau* „pan / pani” nie występują jako samodzielne wykładniki (por. *proszę Pana / Pani... vs *Herr / Frau, bitte...*), lecz łączą się zawsze z nazwiskiem i/lub tytułem (*Herr / Frau (Doktor) Schmidt*), a nigdy z samym imieniem (por. *Panie Janku / Pani Ewo vs *Herr Hans / Frau Eva*)¹.

W Niemczech obchodzi się – zwłaszcza w rodzinach protestanckich, których jest większość – urodziny, a nie imieniny, a w tradycji języka niemieckiego składa się z tej okazji gratulacje, zarezerwowane w tradycji języka polskiego na okoliczność odniesienia jakiegoś sukcesu (por. Gładrow 2012, s. 287 i n.). Niemcy przykładają ponadto dużą wagę do punktualności („*Die Zeit ist heilig*” – głosi napis w hallu ratusza w Bremie!), od której może zależeć powodzenie lub niepowodzenie naszych starań. Ponadto zakłada się, że uczącemu się danego języka powinno się zapewnić podstawową wiedzę w zakresie realioznawstwa² danego obszaru językowego. Na przykład w kontekście języka niemieckiego trudno nie pokusić się o bliższe zdefiniowanie takich leksemów, jak *Oktoberfest* czy *Bundestag*, *Berliner Mauer* czy *Brandenburg*. Wychodząc z takiego założenia, należy liczyć się z tym, że słowniki dwujęzyczne będą funkcjonalnie pod wieloma aspektami zbliżały się do słowników encyklopedycznych, co jest rzeczą tyleż pożądaną co technicznie wykonalną – nie mówiąc już o formach elektronicznych.

Pozostając przy tradycyjnych formach drukowanych, można wskazać na słownik niemiecko-polski i polsko-niemiecki z elementami encyklopedycznymi dla uczących się języka niemieckiego wydany przez wydawnictwo Hueber³ w 2008 r., notabene pierwszy w ogóle słownik tego wydawcy⁴. Oprócz zabiegów leksyko-graficznych, takich jak opatrywanie większości haseł stosownym przykładem jego użycia (często w formie całego zdania) czy konsekwentne stosowanie opisu fonetycznego do wszystkich haseł⁵, znalazły tu także zastosowanie tzw. okienka informacyjne, mające wzbogacić słownik wielopłaszczyznowo – przede wszystkim jednak dać użytkownikowi możliwość uzyskania dodatkowej wiedzy o charakterze realioznawczym, ortograficznym, gramatycznym czy pragmatycznym.

W części niemiecko-polskiej rzeczonoego słownika zastosowano okienka informacyjne w przypadku 255 leksemów.

¹ Por. Tomiczek (1983). Forma wykładnika z samym imieniem występuje wprawdzie np. w *Demianie* Hermanna Hessego, ale tam zwrot *Frau Eva* w odniesieniu do matki bohatera zastrzeżony jest jedynie dla osób zaufanych z najbliższego otoczenia – jako użycie o szczególnym zabarwieniu stylistycznym.

² Pod pojęciem „realioznawstwo” rozumiem zagadnienia kulturowe, polityczne, historyczne i geograficzne (traktowane w niemieckim obszarze językowym jako *Landeskunde*), których znajomość pomaga w prowadzeniu dyskursu interkulturowego – lub wręcz go warunkuje.

³ Zob. Forßmann et al. (2008).

⁴ Autor artykułu jest jednym z autorów wspomnianego słownika.

⁵ Odnośnie do budowy makro- i mikrostrukturalnej słowników polsko-niemieckich i niemiecko-polskich na przestrzeni wieków por. Frączek, Lipczuk (2004).

Na pierwszym miejscu (aż 43,5%) odnotowano okienka zawierające realioznawstwo. Znajdziemy tu informacje nt. niemieckiej infrastruktury (*Autobahn, ICE*), tradycji (*Fastnacht, Heiligabend, Nikolaus, Lederhose, Oktoberfest*), historii (*DDR, Mauer, Wiedervereinigung*), polityki (*Bundeskanzler, CSU*) niemieckiego szkolnictwa (*Fachhochschule, Gymnasium⁶, Hauptschule, Note*), podziału administracyjnego (*Hessen, neue/alte Bundesländer*), niemieckich mass mediów (*ZDF*) czy wyrobów i produktów (*Bier, Brot, Glühwein, Lebkuchen, Wurst*).

Poniżej przedstawiono wybrane okienka informacyjne. Najważniejsze i najbardziej przydatne użytkownikowi informacje nt. charakteryzowanych leksemów czy ich denotatów zostały dodatkowo wyszczególnione.

AUTOBAHN

Niemcy dysponują dobrze rozbudowaną siecią dróg i autostrad. Na wielu odcinkach można jeździć *bez ograniczenia prędkości. Autostrady są oznaczone na mapach drogowych literą „A” i odpowiednim numerem (A1, A7 etc.)*. Dokładne informacje można znaleźć pod internetowym adresem www.autobahn-online.de.

HEILIGABEND

W wigilię narodzin Jezusa, Niemcy, podobnie jak Polacy, przystrajają choinkę i obdarowują się prezentami. Wiele osób uczestniczy w kościelnym nabożeństwie. *Tradycyjne potrawy wigilijne są zróżnicowane regionalnie* – w Bawarii podaje się najczęściej *salatkę ziemniaczaną z kielbaskami*, a w północnych Niemczech spożywa się *ryby*. W pierwszy dzień świąt Bożego Narodzenia jada się najczęściej *pieczoną gęś lub kaczkę*.

DDR

Niemiecka Republika Demokratyczna została utworzona *7 października 1949 r. w radzieckiej strefie okupacyjnej jako niezależne od RFN państwo z systemem jednopartyjnym*. Wśród państw bloku wschodniego NRD osiągnęła *najwyższy poziom uprzemysłowienia*. Daleko posunięta inwigilacja obywateli i brak wolności osobistej doprowadziły jednak do buntu przeciw reżimowi i do *upadku Muru Berlińskiego w 1989 roku. 3 października 1990 roku* doszło do ponownego zjednoczenia Niemiec.

BUNDESKANZLER

Kanclerz, *wybierany co cztery lata*, sprawuje najwyższy urząd w RFN – wytycza kierunki polityki rządu federalnego. Ponieważ urząd kanclerza skupia władzę polityczną, Niemcy nazywane są *demokracją kanclerską*. *Także w Austrii kanclerz związkowy sprawuje władzę wykonawczą wraz z rządem*; powoływany jest przez prezydenta, a odpowiedzialny jest przed Radą Narodową (Nationalrat).

⁶ Warto zaznaczyć, że niemieckie gimnazjum w odróżnieniu od polskiego daje możliwość uzyskania dyplomu dojrzałości, upoważniającego do podjęcia studiów wyższych.

HAUPTSCHULE

Hauptschule to *jeden z trzech typów szkół ponadpodstawowych w Niemczech*, obejmujący klasy od piątej do dziewiątej, a wyjątkowo również do dziesiątej. Jest to *szkoła przeznaczona dla uczniów z niską średnią ocen*, niewybierających się do gimnazjum, którzy w przyszłości myślą o przyuczeniu się do zawodu. Poza wiedzą teoretyczną przywiązuje się tu więc dużą wagę do nuczania niezbędnych umiejętności praktycznych.

HESSEN

Kraj związkowy w środkowej części Niemiec. Powierzchnia: 21.114 km²; liczba mieszkańców: ok. 6.09 mln; stolica: *Wiesbaden*. Największym miastem Hesji jest *Frankfurt*, który dzięki słynnej giełdzie stanowi najważniejsze *centrum finansowe Niemiec*. We Frankfurcie znajduje się również *największe w Niemczech lotnisko. Region Rhein-Main to jedno z głównych centrów gospodarczych w Niemczech*.

ZDF

ZDF jest emitowany w *Moguncji (Mainz)*. *Jest to telewizja publiczna, finansowana z opłat abonamentowych oraz dochodów z reklam, nadawanych w ściśle określonych porach. ZDF ma służyć upowszechnianiu oświaty, kultury i rozrywki. W przeciwieństwie do komercyjnych stacji prywatnych nie nadaje reklam w trakcie wyświetlania filmów fabularnych*.

BIER

Piwo niemieckie słynie ze swej jakości ma całym świecie. Do ulubionych gatunków należą: *Altbier* – piwo jasne pełne o ciemniejszym kolorze i gorzkawym smaku, z większą zawartością chmielu i słodu, *Pils* (pilzner) – piwo jasne pełne, charakteryzujące się lekką goryczką i gęstą pianą, *Weißbier / Weizenbier* – piwo pszeniczne o wyjątkowo orzeźwiająjącym smaku, produkowane z mieszanki słodu jęczmiennego i pszenicznego oraz *Hefeweizen* – niefiltrowana odmiana piwa pszenicznego.

Drugą pozycję (28%) zajmują dane związane z ortografią niemiecką. Szczególnie chodzi tu o dwojaką możliwość (łącznie lub osobno) zapisu niektórych wyrażeń z *bunt, dunkel, groß, hoch* etc., co związane jest w dużej mierze z wprowadzoną w roku 1998 (kilkakrotnie później dyskutowaną i poprawianą) reformą ortografii niemieckiej.

HOCH

Jeżeli przymiotnik *hoch* użyty jest w funkcji przydawki, to zachodzi w nim *wymiana ch na h*, np. *Der Turm ist hoch*, ale *ein hoher Turm*. *Połączenia składające się z hoch i imiesłowu w użyciu przymiotnikowym można pisać oddzielnie lub razem: hoch dotiert / hochdotiert. Jeśli natomiast hoch występuje w stopniu wyższym lub najwyższym bądź po precyzującym go określeniu, obowiązuje pisownia rozdzielna: ein höher / sehr hoch dotierter Posten*.

Zagadnienia gramatyczne zostały zobrazowane w formie okienek w 61 przypadkach, co stanowi 24% całości. W większości (14%) mamy tu do czynienia z tabelami deklinacyjnymi zaimków czy rodzajników, które uczącym się języka niemieckiego sprawiają najwięcej trudności. Resztę (10%) stanowią przejrzyste i konkretne opisy m.in. niemieckich części mowy, jak np. przysłówka czy przymiotnika, ale także przypadków gramatycznych, rodzajnika, rodzaju, trybów czy czasów. Znajdziemy tu także wskazówki nt. używania nazw państw, kolorów czy poprawnego zapisywania daty.

M	ich
B	mich
C	mir
D	meiner

	m.	ż.	n.	lm.
M	ein	eine	ein	–
B	einen	eine	ein	–
C	einem	einer	einem	–
D	eines	einer	eines	–

ADJEKTIV

W języku niemieckim, tak jak w polskim, przymiotniki mogą być używane w *funkcji orzecznika (bez rzeczownika)*, np. *Mein Auto ist ganz schön schnell!* lub w *funkcji przydawki (razem z rzeczownikiem)*, np. *Ich habe ein ganz schön schnelles Auto!*, wówczas końcówka przymiotnika zależy od określanego przez niego rzeczownika. Przymiotniki można stopniować: np. *schnell* (szybki), *schneller* (szybszy) i *am schnellsten* (najszybszy).

W 5 przypadkach okienka mają charakter pragmalingwistyczny. W przejrzysty sposób pokazano, jak – jakich używając słów – należy dziękować, przeproszać, życzyć, pozdrawiać czy zachować się podczas rozmowy przez telefon.

DANKEN

Gdy chcemy za coś podziękować, możemy to uczynić w różny sposób, w zależności od sytuacji, np. dziękując za informację, użyjemy słówka Danke!. Danke schön! lub Vielen Dank! mówi się np. dziękując za mały upominek. Besten Dank! lub Tausend Dank! używa się w sytuacjach bardziej oficjalnych. „Oh, vielen Dank!” sygnalizuje zaskoczenie, a „Vielen herzlichen Dank – das wäre aber nicht nötig gewesen!” – zażenowanie.

Resztę (2,8%) można by zaliczyć do informacji *stricte* leksykalnych, np. wyjaśnienia synonimów, antonimów czy skrótowców.

ANTONYM

Antonim, czyli *słowo o znaczeniu przeciwstawnym do innego słowa*, po niemiecku nazywany jest również *Gegenteilwort*. Typowe antonimy to: *schnell – langsam* (szybko – wolno), *bequem – unbequem* (wygodnie – niewygodnie), *kommen – gehen* (przyjść – pójść), *Vorteil – Nachteil* (zaleta – wada), *Begrüßung – Abschied* (powitanie – pożegnanie), *Antonym – Synonym* (antonim – synonim).

W omawianym słowniku na pewno można by pokusić się o dodatkowe informacje, niezbędne moim zdaniem do prawidłowego opanowania języka niemieckiego. Jestem przekonany, że powinny to być m.in. dane nt. regionalnego zróżnicowania języka niemieckiego (włączając w to występujące w Niemczech standardowe złożenia z diatopicznymi konstytuentami typu *Borkenkäfer* czy *Semmelmehl*) (por. Sadziński 2009)⁷ oraz fenomenu tzw. fałszywych przyjaciół tłumacza, np. *Obduktion* „sekcja zwłok” vs *obdukcja*, *Kriminalist*⁸ vs *kryminalista* i in.⁹

Uczący się języka niemieckiego często nawet nie mają pojęcia, że w różnych częściach Niemiec, Austrii czy Szwajcarii używa się różnych słów na te same przedmioty, czynności etc. Również inna liczba mnoga, rodzajnik, akcent czy czasownik posiłkowy są często regionalnymi wariantami leksykalnymi. Samo skrótowe zaznaczenie tego w opisie leksemu często może być dla użytkownika niezrozumiałe. Dodatkowa informacja w okienku przy haśle ułatwiłaby zrozumienie problemu. I tak przykładowo w przy haśle *Spargel* można by się pokusić o informację, że w południowych Niemczech i Szwajcarii wyraz ten występuje (również) w rodzaju żeńskim, a co za tym idzie i jego liczba mnoga zmienia się w zależności od regionu. Przy leksemie *Kaffee* z pewnością należałoby zwrócić uwagę, że standardowo akcent pada na pierwszą sylabę, natomiast w Austrii akcentuje się go tylko na drugiej. Wzbogacającą informacją byłby również fakt, że Austriacy ironicznie podchodzą do ludzi akcentujących słowo *Kaffee* odmiennie, od razu dostrzegając w nich gości z północnych landów. Niezbędną wiedzą jest również informacja nt. używania na południu Niemiec, w Austrii i Szwajcarii czasowników *liegen*, *stehen*, *sitzen* w czasie Perfekt, Plusquamperfekt z czasownikiem posiłkowym *sein* zamiast z *haben*. Nie omieszkałbym również opisać w formie okienek najważniejszych i najsłynniejszych potraw regionalnych i ponadregionalnych. Także słynne szwabskie pierożki

⁷ Por. Sadziński (2009).

⁸ *Kriminalist* tłumaczy się na polski jako „funkcjonariusz policji kryminalnej” oraz „naukowiec zajmujący się badaniem przestępczości; kryminolog, kryminalistyk”. Por. Lipczuk (1990, s. 69).

⁹ Szerzej na ten temat w: Lipczuk (1990).

Schwäbische Maultaschen czy północnoniemiecka zupa *Aalsuppe*¹⁰ z pewnością powinny zostać uwzględnione.

Równie ważnym aspektem, co warianty regionalne, w języku niemieckim są wspomniane wyżej tautonimy (fałszywi przyjaciele tłumacza), czyli występujące w dwóch (lub w kilku) językach wyrazy pozornie zbieżne, różniące się jednak od siebie niejednokrotnie diametralnie bądź częściowo pod względem semantycznym czy stylistycznym, które nie tylko początkującym uczniom potrafią sprawić nie lada problem i często prowadzą do błędnego rozumienia, tłumaczenia i interpretowania. Okienka informacyjne mogłyby tu odegrać dużą rolę w procesie ich przyswojenia. I tak np. przy leksemie *Kompott* na pewno przydatne byłoby podkreślenie, że w języku niemieckim są to gotowane owoce jako deser – natomiast w języku polskim to napój z tych owoców. W pierwszym wypadku chodzi zatem o jego jedzenie (łyżeczką), w drugim zaś o picie! Warto też nadmienić, że potocznie często używany w języku polskim wyraz *frajer* semantycznie różni się zasadniczo od swojej niemieckiej podstawy zapożyczenia *Freier*, używanej dziś w języku niemieckim jedynie subkulturowo¹¹.

Okienka informacyjne spełniają dużą rolę w przekazywaniu użytkownikowi dodatkowych informacji na płaszczyźnie językowej i pozajęzykowej. Rolą leksykografa jest odpowiedni ich dobór i właściwe eksplikacje – w zależności od typu słownika i grupy odbiorców, do których dany słownik jest kierowany. Można z pełnym przekonaniem stwierdzić, że encyklopedyczne informacje w słownikach dwujęzycznych przyczyniają się do ich informacyjnego wzbogacenia i upogłódwienia. Zawarte przy leksemach dane zachęcają – by nie powiedzieć zmuszają – użytkownika do zapoznania się z nimi. Zachowanie odpowiednich proporcji między informacjami semantycznymi oraz wiadomościami encyklopedycznymi w słownikach dwujęzycznych z pewnością uczyni z nich ważny instrument przydatny podczas nauki języków obcych. Te informacje i sposób ich przedstawienia będzie moim zdaniem przesądzał w przyszłości o ich wartości merytorycznej i praktycznej. Niewykluczone, że już wkrótce okienka z dodatkowymi informacjami w słownikach staną się regularnym tematem dociekań językoznawców-leksykografów, a sama leksykografia zyska nowy ważny aspekt, dla której zaproponowałbym nazwę „infografia leksykalna”.

LITERATURA

- Forßmann J. et al. (2008), *Hueber Wörterbuch. Deutsch als Fremdsprache. Słownik niemiecko-polski / polsko-niemiecki dla uczących się języka niemieckiego*, Ismaning.
- Frączek A., Lipczuk R. (2004), *Słowniki polsko-niemieckie i niemiecko-polskie. Historia i teraźniejszość*, Wolczkowo.

¹⁰ *Aal* nie ma tu nic wspólnego z „węgorzem” – chodzi tu o *alles*, czyli „wszystko”.

¹¹ *Freier* to w języku niemieckim „klient osoby trudniącej się prostytutką”.

- Gładrow W. (2012), *Die Sprachhandlungsmuster ‚Gratulation‘ und ‚Wunsch‘ im Deutschen, Polnischen und Russischen*. W: Butkhardt H. et al., *Sprache im Kulturkontext. Festschrift für Alicja Nagórko*, Frankfurt/M.
- Lipczuk R. (1990), *Mały słownik tautonimów niemiecko-polskich. Wyrazy o podobnej formie, lecz różnych znaczeniach*, Warszawa.
- Piotrowski T. (2004), *Z zagadnień leksykografii*, Warszawa.
- Sadziński W. (2009), *Regionale Varianz in ihrer Wechselbeziehung zum Standarddeutschen*, Łódź.
- Tomiczek E. (1983), *System adresatywny współczesnego języka polskiego i niemieckiego*, Wrocław.

Witold Sadziński

**FROM DICTIONARY TO LEXICON. LEXICAL INFOGRAPHY IN BILINGUAL
DICTIONARIES**
(Summary)

The aim of this article is to show and to emphasize the importance of the so-called info boxes for foreign language learners in a bilingual dictionary. The phenomenon has been demonstrated using the *Hueber-Dictionary* (2008).

Key words: bilingual dictionaries, lexicon, lexicology, lexicography, lexical infography.